

MEĐUNARODNI LIBERALNI POREDAK I GLOBALIZACIJA U DVADESET PRVOM VEKU: UTICAJ ŠOKOVA NA ANTIGLOBALIZAM I DEGLOBALIZACIJU

THE INTERNATIONAL LIBERAL ORDER AND GLOBALIZATION IN THE TWENTY-FIRST CENTURY: THE IMPACT OF SHOCKS ON ANTI- GLOBALISM AND DEGLOBALIZATION

Prof. dr Aleksandra Prašćević¹

Apstrakt: Rad analizira najvažnije šokove koji su podstakli antiglobalizam i procese deglobalizacije, ugrozivši dominantni međunarodni liberalni poredak u prvim decenijama XXI veka. Procesi deglobalizacije prisutni su još od Velike recesije (2007-09) koja se može smatrati i prvim značajnijim šokom u XXI veku. Nakon nje je došlo do uspona antiglobalizma tokom druge decenije XXI veka tokom koje je beležen slabiji ekonomski rast, ali i jače protivurečnosti raspodele dohotka i bogatstva i nezadovoljstva srednje i niže klase u razvijenim ekonomijama. Glavni protagonista antiglobalističkih procesa u ovoj deceniji bio je američki predsednik Donald Tramp koji je iskoristio nezadovoljstvo dela američkih birača sopstevnom ekonomskom pozicijom da dovede u pitanje globalni ekonomski poredak i promoviše protekcionizam slabeci globalne institucije. Trampova politika („trampizam“) nije bila jedini faktor antiglobalističkih procesa, političke snage i politički procesi i u drugim zemljama (razvijenim i post-tranzicionim) takođe su bili značajni (bregzit i uspon stabilokrata u post-tranzicionim zemljama). Novi šok globalizacija je doživela tokom pandemije

¹ Univerzitet u Beogradu – Ekonomski fakultet.
E-mail: aleksandra.prascevic@ekof.bg.ac.rs.

COVID-19, ne samo zbog objektivnih razloga uticaja na globalnu proizvodnju, snabdevanje i trgovinu, već i zbog novog uspona anti-sistemskih snaga i pokreta koji su za ekonomske teškoće okrivili globalizaciju, kao i međunarodni liberalni poredak. Poslednji šok koji je i najjače uzdrmao globalni ekonomski poredak je vojna intervencija Rusije u Ukrajini koja još uvek traje. Pored ostalih posledica ovaj ratni sukob nametnuo je pitanje samog opstanka međunarodnog liberalnog poretka koji je dominantan od okončanja Hladnog rata. Aktualizovana je transformacija globalnog ekonomskog sistema ali i pitanje da li će doći do reglobalizacije ili će se globalna ekonomija podeliti po političkim osnovama demokracije i autokratije. Rad će u kontekstu navedenih šokova razmotriti ključne protivurečnosti, ali i prednosti globalizacije i međunarodnog liberalnog poretka, sa ciljem da se analizira da li su unutrašnji faktori globalizacije i međunarodnog ekonomskog poretka (ekonomski i društveni) doveli do njihove krize, u većoj meri nego što su to sami šokovi generisali.

Ključne reči: GLOBALIZACIJA, MEĐUNARODNI LIBERALNI POREDAK, DEGLOBALIZACIJA, ANTIGLOBALIZAM.

JEL Klasifikacija: F02, F50, F52.

Abstract: *The most significant shocks that led to anti-globalism and deglobalization movements and threatened the predominately liberal international order in the first decades of the twenty-first century are examined in this paper. Deglobalization processes have existed since the Great Recession of 2007–2009, which is seen as the first major shock of the twenty-first century. During the second decade of the twenty-first century, which saw weaker economic growth as well as worsening disparities in the distribution of income and wealth and discontent among the middle and lower classes in advanced economies, anti-globalism began to gain ground. Donald Trump, the president of the United States, was the leading proponent of anti-globalization movements in this decade. He utilized American voters' discontent with their own economic situation to call into question the world economic system and advance protectionism by undermining international institutions. Trump's policies (or "Trumpism") were not the only causes of anti-globalization movements; political forces and political processes in both developed and post-transition countries (such as Brexit and the stablocrats) were also important. The COVID-19 pandemic caused a new shock to globalization, which was brought on by anti-systemic forces and movements that blamed globalization and the international liberal order for economic problems, in*

addition to the obvious effects on global production, supply, and trade. The most recent shock that seriously rocked the world economy was Russia's ongoing military incursion in Ukraine. Among its other effects, this clash prompted debate over the very future of the liberal international order that had predominated since the Cold War. The global economic system's evolution and the debate over whether globalization will resume or if democracy and autocracy would lead to divisions in the world's political systems were both updated. The paper will examine the main contradictions, as well as the benefits, of globalization and the international liberal order in the context of the aforementioned shocks with the goal of determining whether these internal (economic and social) factors contributed more to their crisis than the shocks themselves did.

KEYWORDS: GLOBALIZATION, INTERNATIONAL LIBERAL ORDER, DEGLOBALIZATION, ANTI-GLOBALISM.

JEL Classification: F02, F50, F52.

1. UVOD

Okončanje Hladnog rata, padom Berlinskog zida i Sovjetskog bloka (1989-93), bilo je ključni podsticaj globalizaciji, ali i dominaciji međunarodnog liberalnog poretka. Naravno, mnogobrojni su faktori doprineli usponu neo-liberalnog projekta (i ekonomskog, i političkog) u čijem su se okrilju upravo iznedrili i globalizacija i odgovarajući liberalni poredak. Nosioci globalizacije i međunarodnog liberalnog poretka su ekonomski najrazvijenije zemlje sveta, koje su istovremeno i lideri i promoteri demokratskog poretka. Među njima ključno mesto zauzimaju Sjedinjene američke države (SAD) koje se često nazivaju i „globalnim hegemonom“, kao i „liberalnim hegemonom“. Ekonomska snaga najrazvijenijih demokratskih država, više decenija unazad nije dovođena u pitanje, a svedočila je o superiornosti njihovog ekonomskog sistema, ali i demokratskog političkog sistema.

Imperijalizam koji je bio prisutan tokom prethodnih vekova, sve do okončanja Drugog svetskog rata i procesa dekolonijalizacije podrazumevao je hegemoniju evropskih metropola nad ostatkom sveta (kolonijama), uz insistiranje na legitimitetu takvog sistema koji se zasnivao na superiornosti evropskih kolonijalizatora nad ostalim nerazvijenim narodima. Ova superiornost je polazila i od tvrdnje o rasnoj superiornosti, kao i superiornosti

ekonomskog i političkog sistema evropskih kolonijalizatora (evropske monarhije i carstva: Španija, Portugalija, Britanija, Francuska, Holandija, Belgija, Rusija, Nemačka, Austrougarska). Oni su kroz imperijalističku politiku kao svetski sistem političke dominacije i ekonomske eksploatacije podčinjavali daleka područja ili svoje susede. Ovakva imperijalistička podela sveta dovela je do sukoba između evropskih kolonijalizatora, najpre na udaljenim područjima, a zatim i do svetskih sukoba tokom XX veka (Prvog i Drugog svetskog rata).

Imperijalizam i kolonijalizam su imali svoje ekonomsko uporište u eksploataciji sirovina, bogatstava kolonija, proširenju tržišta, kao i u geopolitičkim interesima, a okončani su nakon Drugog svetskog rata, kada su se kao svetske sile izdvojile dve ključne zemlje pobednice: SAD i SSSR. Nakon Drugog Svetskog rata globalni ekonomski poredak je uređivao kretanje roba, usluga i kapitala uz obezbeđenje globalne stabilnosti.

Okončanje kolonijalnog upravljanja svetom, naravno nije predstavljalo i kraj dominacije i dalje eksploatacije od strane bogatih zemalja centra². Ovog puta se to realizovalo kroz blokovsku podelu sveta i nadmetanje dva sistema – kapitalističkog Zapada (tržišnog i demokratskog), s jedne strane i real-socijalističkog Istoka (komunističkog i totalitarnog - jednopartijskog), s druge strane. Bio je to period jasne podele sveta u ekonomskom, političkom i vojnom smislu, uz postojanje i država Trećeg sveta koje su formirale pokret nesvrstanih u pokušaju da se izbore za „mirnu koegzistenciju“, te da obezbede svoj ekonomski i društveni razvoj ne vezujući se ni za jedan od tada postojećih blokova.

Promene koje će omogućiti da se proces globalizacije intenzivira u narednim decenijama dogodile su se deceniju pre okončanja Hladnog rata. Naime, period 1978-80³ bio je odlučujući za uspon neoliberalnog ekonomskog i političkog projekta, za koji će se pokazati da je okrilje u kome će globalizacija napredovati. Prvi važan događaj desio se u Kini 1978. godine kada je Dengs Ksijao Ping učinio prve korake u reformisanju ekonomije u pravcu veće liberalizacije. Zatim su usledile političke promene i ekonomske reforme u razvijenim ekonomijama koje su otpočele 1979. i 1980. godine – promene u načinu vođenja monetarne politike, nove pro-tržišne vlade.

² Jakšić i Praščević (2019), str. 302.

³ Harvey (2005), str. 1.

Pokazaće se kasnije da će se mesto i uloga Kine upravo u decenijama koje su usledile dramatično promeniti i da će ona imati ključnu ulogu u nadolazećoj intenzivnoj globalizaciji. Tako će ova zemlja od nerazvijene, zaostale agrarne ekonomije u nekoliko koraka preskočiti vekove zaostajanja i postati važan igrač na svetskom tržištu i u svetskoj proizvodnji, dovodeći u pitanje i vodeću ulogu SAD-a kao globalnog ekonomskog lidera. Upravo se Kina označava kao veliki dobitnik od globalizacije, bez obzira na nedemokratsku prirodu njenog političkog sistema. To otvara mnoga pitanja vezana za samu globalizaciju, kao i perspektive koje se pred zemljama pružaju u ekonomskom i političkom domenu, doprinoseći i temi moguće buduće podele i polarizacije sveta.

Ipak, uspon neoliberalizma se dogodio najpre u razvijenim zemljama Zapadne demokratije. One su se tokom 1970-ih borile sa ekonomskim, ali i političkim nedaćama i problemima. Okončanje kriza iz ovog perioda ponudila je Nova desnica, tačnije političke partije koje su odbacile dotadašnji socijal-demokratski velferizam i umesto državne intervencije promovisale tržišna rešenja (Konzervativci Margaret Tačer ili Republikanci Ronalda Regana)⁴. Bile su to promene sa dalekosežnim posledicama po budući razvoj tržišnih ekonomija, ali i onih nerazvijenih i ekonomija sa nastajućim tržištima. Precutni konsenzus između rada i kapitala u tržišnim ekonomijama u pogledu raspodele dohotka i moći je okončan, uz pobedu kapitala koji će u decenijama koje su sledile dominirati, doprinoseći produblivanju jaza između bogatih i siromašnih slojeva stanovništva. Istovremeno, povlačenje države iz ekonomske sfere oslobodilo je slobodno delovanje kapitala sa samo jednim motivom – profitom. Neoliberalna logika uspeha na tržištu brzo se širila svim segmentim društva, a ne samo ekonomijom. Ona je prodrila i u one sfere života koje ne bi trebalo da budu samo tržišno orijentisane, kakve su zdravstvena zaštita i obrazovanje. To je imalo dalekosežne posledice po društvene promene i raspodelu dohadaka i bogatstva, najpre u razvijenim ekonomijama.

Iako je jasna tržišna orijentacija podstakla preduzetništvo i profitno orijentisanu aktivnost ekonomskih subjekata, generešući više stope raste i stabilnije makroekonomsko okruženje, jer se sa cilja pune zaposelnosti u vremenu dominacije kejnzijanizma tokom koga je promovisan tzv.

⁴ Praščević (2012), str. 43.

„kapitalizam pune zaposlenosti“, prešlo na stabilnost cena i targetiranje inflacije, ipak su decenije dominacije neoliberalizma pojačale protivurečnosti između rada i kapitala, i to u razvijenim ekonomijama. Ove su protivurečnosti dobijale posebno na značaju u periodima delovanja velikih šokova koji su tokom XXI veka često pogadali globalnu ekonomiju (Velika recesija, 2007-09, pandemijska kriza 2020-22, rat u Ukrajini 2022 -).

Povećanje fleksibilnosti tržišta rada i njegovo otvaranje u razvijenim ekonomijama za priliv nove radne snage, procesi globalizacije koji su doveli do seljenja industrijske proizvodnje u manje razvijene ekonomije, neminovno su imali posledice po radničku klasu u razvijenim ekonomijama. Njihova pozicija nije značajnije napredovala tokom uspona ekonomskog i političkog neoliberalizma, a jaz u odnosu na bogate slojeve se produbljivao. Svoju poziciju je gubila i tzv. srednja klasa, kao stub tržišnih ekonomija i demokratskih društava. Među njima je raslo nezadovoljstvo, naročito kada su se tokom prvih decenija XXI veka suočili sa krizama koje su pogodile globalnu ekonomiju, ali i posebno napredne ekonomije.

Sve više se nametalo pitanje kome je zapravo globalizacija u većoj meri pomogla – siromašnim zemljama da konačno krenu putem razvoja, ili naprednim ekonomijama da zadrže i poboljšaju svoju poziciju. Ovo pitanje je povezano i sa pitanjem da li su građani, i to najveći deo njih, u naprednim ekonomijama sa demokratskim sistemom smanjili svoje ekonomske prednosti u odnosu na građane u ostalim zemljama sveta. Raspodela bogatstva govori u prilog da su se odnosi između bogatih i siromašnih vratili na one koji su bili prisutni u prvim decenijama XX veka, a da su najveću ekonomsku korist od globalizacije imali izuzetno bogati slojevi u razvijenim ekonomijama. Istovremeno se pokazalo i da su se vremenom smanjile razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Tačnije, izdvojila se grupa zemalja sa nastajućim tržištima čije su stope ekonomskog rasta takve da se smanjuje njihovo zaostajanje u odnosu na razvijene, tako da su zemlje grupe BRIKS (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika) po ukupnom učešću društvenog bruto proizvoda u svetskoj privredi pretekle članice G7 (Kanada, Francuska, Nemačka, Italija, Japan, Britanija i SAD). Ne čudi zbog toga njihov zahtev da se međunarodni poredak koga su utvrdile Zapadne zemlje preuredi i učini pravednijim za ostatak sveta.

Važno je istaći da se neoliberalizam širio na globalnom nivou, naročito intenzivno nakon što je jedan centralno-planski socijalistički sistem

prestao da postoji, a Sovjetski Savez se raspao, kao i vojni savez zemalja iza Gvozdene zavese (Varšavski pakt). Ipak, razlike između neoliberalizma u razvijenim i onog u nerazvijenim zemljama, od početka bile veoma jasne i očigledne. I dok je u razvijenim Zapadnim ekonomijama neoliberalizam bio jasno povezan sa demokratskim političkim sistemom, u nerazvijenim ekonomijama on je imao posve drugačiji politički okvir. Značajan broj ovih zemalja prihvatio je neoliberalizam pod uticajem naprednih demokratskih zemalja, ali u nerazvijenim zemljama razvoj demokratskog sistema je bio od sekundarnog značaja, a od vlasti se zahtevalo primarno da vode neoliberalnu ekonomsku politiku i instaliraju neoliberalnu državu. Često na vlast dolaze političke snage koje se obavezuju multinacionalnim kompanijama, ili razvijenim zemljama na vođenje određenih politika u različitim segmentima javnog delovanja. Tako zemlje postaju vrlo zavisne u globalnoj mreži odnosa zavisnosti, nejednakosti i ekonomskog iskorišćavanja unutar globalizovanog sveta. U njima se delovanje političkih vlasti često poistovećuje sa delovanjem nekadašnjih kolonijalnih upravitelja ili guvernera, a vremenom raste nezadovoljstvo lokalnog stanovništva prema neoliberalnom ekonomskom i političkom poretku, što dodatno povećava šanse autoritarnih i radikalnih političkih snaga, naročito ekstremne desnice i leve. To dodatno smanjuje demokratski kapacitet ovih zemalja.

U radu će se razmotriti ključne protivurečnosti i prednosti globalizacije i međunarodnog liberalnog poretka sa ciljem analize da li su unutrašnji faktori (ekonomski i društveni) doveli do njihove krize ili su primaran uticaj imali šokovi koji su delovali u prvim decenijama XXI veka. Za XXI vek se već može reći da je vek šokova koji uključuje povećanu neizvesnost, nestabilnost i rizike. U ovom kontekstu će se razmotriti u kojoj meri su antiglobalizam i procesi deglobalizacije doveli u pitanje međunarodni liberalni poredak i da li su dominantni problemi ekonomske ili političke prirode. Prisutan je uspon nedemokratskih političkih snaga u inače demokratskim društvima, uz jačanje autoritarnih režima u nedemokratskim društvima. Takođe, postoji i mogućnost polarizacije sveta između zemalja sa demokratskim i nedemokratskim-autoritarnim režimama. U tzv. „post-COVID svetu“, u kome besni ratni sukob u Ukrajini koji podseća na nekadanju blokovsku konfrontaciju, liberalni poredak se suočava sa mogućim dugoročnim slabljenjem čiji su izvori očigledno i internog i eksternog karaktera, a to može dovesti i do sada dominantne forme globalizacije, kao i njen opseg.

2. MEĐUNARODNI LIBERALNI POREDAK I GLOBALIZACIJA – USLOVLJENOST I IZAZOVI

2.1 LIBERALNI POREDAK

U literaturi se liberalizam različito definiše i uključuje različite elemente. Ove su razlike povezane i sa transformacijom koncepta liberalizma do koga je tokom vremena došlo. To je jedan od načina da se objasni dugovečnost i uspeh liberalizma. Naime, liberalizam se kao ideja, ali još više u praksi, mnogo puta u proteklim vekovima suočavao sa izazovima, te se i sam menjao – od filozoskog zahteva za slobodama u ekonomskoj i političkoj sferi (ekonomisti i filozofi bili su posvećeni idealima ličnih sloboda) do neoliberalizma kao ekonomskog i političkog projekta u kome su stvarne osnove klasni odnosi i ideološke norme, pre nego utopističke filozofske i ekonomske ideje o ličnim slobodama.

U stvarnosti, u senci utopijskih ideja o savršenstvu ekonomije slobodnog tržišta koju je neoliberalizam promovisao, praktični deo uspona neoliberalizma odvijao se kroz obnavljanja moći ekonomskih elita i bogatih slojeva stanovništva⁵. Upravo je to osiguralo dug život i opstanak neoliberalizma uprkos mnogim ekonomskim problemima sa kojima se suočavao, ali je i izvor današnjih problema i nezadovoljstva građana u razvijenim ekonomijama, kao i čestog odustajanja od reformi u nerazvijenim, tranzicionim i post-tranzicionim zemljama.

Liberani poredak podrazumeva liberalni internacionalizam koji se definiše kao: „san o univerzalnom poretku, zasnovanom na zakonima, koji obezbeđuje mir između zemalja i demokratiju unutar zemalja“⁶. Liberalni međunarodni poredak uključuje: međunarodne institucije, konstitutivne demokratije i ekonomsku međuzavisnost. U tom kontekstu značajni su međunarodna otvorenost za trgovinu i razmenu, multilateralizam i odnosi zasnovani na pravilima, demokratskoj solidarnosti i kooperativne sigurnosti, kao i progresivni društveni ciljevi na unutrašnjem i međunarodnom planu. Za realizaciju tako visokih ciljeva od ključnog su značaja demokratske države i njihove institucije koje će obezbediti odgovarajuća pravila i regulaciju.

⁵ Praščević (2021 b), str. 15.

⁶ Paul (2021), str. 1604.

Insistira se na saradnji između demokratskih država, a ekonomska saradnja između zemalja treba da spreči njihova eventualna sukobljavanja, zbog visokih troškova koji bi bili rezultat sukobljavanja inače ekonomski međuzavisnih zemalja.

Sve to će obezbediti međunarodni mir i širenje „dobrog života“ na međunarodnom nivou. To se međutim, u savremenom svetu sve više dovodi u pitanje, jer su krize česte, a otvorena ekonomska i politička pitanja sve kompleksnija. Posebna tema je što međunarodni liberalni poredak osiguravaju SAD kao „liberalni“ hegemon i to svojom ekonomskom i političkom snagom i što krize sa kojima se SAD suočavaju neminovno potresaju i sam poredak. Ekonomsko sustizanje liberalnog hegemonu od strane Kine, kao zemlje koja ne pripada grupi zemalja Zapadne demokratije, dodatno komplikuje održivost međunarodnog liberalnog poretka i ukazuje na moguće nove faze u procesu globalizacije.

Globalizacija je, inače, generisala najviše stope ekonomskog rasta zabeležene u ekonomskoj istoriji, podstičući i najbrži tehnološki napredak čovečanstva, menjajući iz korena način života savremenog čoveka. Dugo se tvrdilo da je globalizacija korisna za sve zemlje, kako razvijene, tako i nerazvijene. Kritike koje su upućivane od strane nerazvijenih odbacivane su od strane neoliberalnih ekonomista uz tvrdnju da nerazvijene zemlje nisu svesne pogodnosti i prednosti koje im globalizovan svet donosi. Kao jedan od argumenata u prilog globalizaciji izdvaja se je ona doprinela poboljšanju svetske zdravstvene zaštite i borbe na globalnom nivou protiv različitih bolesti, kao i izvesnom poboljšanju zaštite životne sredine.

2.2 ZNAČAJ NEOLIBERALNOG EKONOMSKOG I POLITIČKOG PROJEKTA

Uspon neoliberalizma od kasnih 1970-ih u razvijenim ekonomijama koji će se preneti i na nerazvijene ekonomije, sa neizgrađenim demokratskim sistemom, imaće dalekosežne ekonomske, ali i društvene posledice, sa kojima se danas suočavamo. Kao što je u radu već istaknuto postoje bitne razlike između neoliberalizma razvijanog u razvijenim ekonomijama, od onog prisutnog u nerazvijenim zemljama. Suštinski bi strateški cilj neoliberalizma trebalo da bude da se ograniči vlada u delovanju u ekonomskoj

sferi. To znači smanjiti veličinu i opseg državne intervencije, kao i smanjiti kontrolu i regulaciju nad tržištima. Pri tome bi država u zaštiti institucija slobodne ekonomije trebalo da bude jaka, a ne slaba. Dakle, neoliberalizam ne podrazumeva slabu, već jaku državu, ali u domenu zaštite svojinskih prava, slobodne konkurencije, tržišta i ekonomskih sloboda.

Uspón neoliberalizma na globalnom nivou zahtevao je učvršćivanje neoliberalizma u ekonomiji, ali istovremeno i na političkom planu i njegovo širenje na manje razvijene zemlje sveta. Na tome su insistirale razvijene zapadne zemlje i to se često dešavalo u formi pokušaja izvoza demokratije i neoliberalnog koncepta vođenja ekonomske politike. Političke snage koje se instaliraju u tim zemljama obavezuju se da izviše svojinsku transformaciju, odnosno da privatizuju preduzeća, da liberalizuju eksploataciju svojih prirodnih resursa, učine fleksibilnim tržište radne snage, kao i ostala tržišta, da osiguraju slobodnu trgovinu i tokove kapitala kojima dominiraju razvijene ekonomije i multinacionalne kompanije. U domenu vođenja ekonomske politike neoliberalni koncept se pojednostavljeno poistovećivao sa Vašingtonskim konsenzusom.

Međutim, različiti efekti ovih pokušaja koji su često bili i nepovoljni u smislu smanjivanja, a ne povećanja demokratskih kapaciteta zemalja u koje se demokratija "izvozila", doveli su do zaključka da se zapravo radi o pokušaju hegemonije zapadnih demokratija, a naročito SAD-a nad ostatkom sveta i u domenu ekonomskog, a možda još više u domenu političkog sistema. Ovi pokušaji su primarno motivisani učvršćivanjem hegemonije, eksploatacijom bogatstava i nametanjem zadnog načina i stila života na globalnom nivou, ne uzimajući u obzir kulturološke, religijske i druge društvene razlike između zemalja. Tako se na reforme koje su trebale da dovedu do demokratizacije, liberalizacije i ubrzanog ekonomskog razvoja, često gledalo kao na svojevrsni „društveni inženjering“ koji na žalost često nije davao adekvatne, već suprotne rezultate. Kao što je u radu već istaknuto ove zemlje često tonu u dalju autokratiju u političkom smislu, dok u ekonomskom smislu postaju veoma zavisne od multinacionalnih kompanija u globalizovanom svetu. Time se ograničava njihova perspektiva budućeg ekonomskog i društvenog razvoja, a ekstremne političke snage, najčešće desnice, dobijaju na značaju. Sve je to doprinelo smanjenju poverenja u neoliberalizam, predstavljajući dodatni izazov za međunarodni liberalni poredak.

2.3 IZAZOVI MEĐUNARODNOM LIBERALNOM PORETKU I GLOBALIZACIJI

Sadašnji izazovi međunarodnom liberalnom poretku mogu se uočiti u tri sfere: ekonomskoj, političkoj i institucionalnoj. U ekonomskoj sferi izazovi i negativna kretanja se odnose na izazove samoj globalizaciji, a javljaju se u formi rastućeg protekcionizma, ograničenja slobodnoj trgovini, ograničenja slobodnom protoku radne snage i uspon ekonomskog nacionalizma, kao i povećanog bilateralizma umesto multilateralizma. U političkoj sferi prisutno je slabljenje demokratskih kapaciteta i pojava “demokratskog deficita”, čak i u demokratskim društvima. Prisutan je uspon populističkih političkih snaga i lidera sa brzim i jednostavnim rešenjima dubokih socio-ekonomskih problema, čak i u naprednim ekonomijama i kolevkama demokratije (SAD, pojedine zemlja EU). U institucionalnoj sferi prisutno je slabljenje međunarodnih institucija čija se uloga i uticaj smanjuju, ali i slabljenje institucija u pojedinačnim zemljama, koje se često podređuju određenoj politici, kao i volji pojedinaca na vlasti. To nije slučaj samo u nerazvijenim ekonomijama i nedemokratskim zemljama.

Značajni problemi sa kojima se liberalni međunarodni poredak suočio zahteva da se razmotri šta ih je zapravo generisalo. Da li su u pitanju značajni šokovi koji su delovali i kojih nije nedostajalo u proteklih dvadesetak godina, ili je u pitanju sam sistem? Zbog toga se moraju analizirati greške i eventualni neuspesi same globalizacije, kao i promene u samom liberalno – demokratskom sistemu. One uključuju nedostatak jasne ideologije i koncepta, promene u savremenom društvu usled tehnološkog napretka i nove pozicije pojedinca i porodice, insistiranje na političkom liberalizmu čije je uporište zaštita prava određenih segmenata društva (LGBT), uz zanemarivanje ekonomskih teškoća sa kojima se suočava većina građana, nametanje političke korektnosti i uspon tzv. kulture otkazivanja (engl. „cancel“), zanemarivanje tradicionalnih vrednosti, kulturoloških i religijskih razlika, neuspeh u socijalnoj inkluziji i ekonomskom napretku svih segmenata društva (uključujući migrante, manjinske zajednice i druge kojima se ne obezbeđuje odgovarajuća perspektiva u inače razvijenim ekonomijama). Navedeni problemi izazivaju često veoma surove sukobe na ulicama između policije i građana (primeri su prisutni u SAD, zemljama EU – naročito u Francuskoj), dok se nezadovoljstvo često usmerava prema drugim zemljama

i narodima (sve prisutnija ksenofobija i mržnja prema migrantima), ali i prema samom sistemu.

Posebno nepovoljno po međunarodni liberalni pored uticao je neuspeh da se liberalni – demokratski sistem proširi na globalnom nivou i izvan granica Zapada i to usled:

1. ekonomskog i političkog neuspeha tranzicije u post-sovjetskim republikama (osim baltičkih republika);
2. političke radikalizacije građana u ovim zemljama zbog značajnog nezadovoljstva rezultatima reformi (kojima se pristupilo kao određenom „društvenom inženjeringu“) što je dovelo do uspona populizma, autokratije, državne intervencije u ekonomiji i ekonomskog nacionalizma;
3. neuspeha u širenju liberalno – demokratskog sistema i zapadnih vrednosti u arapskim zemljama (fijasko arapskog proleća koje je otpočelo u proleće 2010. sa kontroverznim posledicama po ovaj deo sveta);
4. kompromitacije vodećih liberalno-demokratskih država zbog čestih vojnih i političkih intervencija širom sveta koje su okončavane i nepovoljno (fijasko u Avganistanu, neuspeh u Siriji) što je dovelo da slabljenja „meke moći“ Zapada i SAD-a.

Među posledicama ovih neuspeha su i česti regionalni sukobi i radikalizacija islamizma. Oni su doveli do pojave i delovanje Islamske države (ISIS) i ratova koje je ona izazvala uz velike civilne žrtve i ratna razaranja inače siromašnih i nerazvijenih područja Bliskog Istoka. Došlo je do povećanja terorističkih napada u zemljama Zapada, kao i posledica tih napada na svakodnevni život ljudi u ovim zemljama. Posebno važna posledica bile su pojačane migracije stanovništva i milioni migranata na vratima Evropske Unije. Ove migracije su dalje proizvele čitav niz socio-ekonomskih posledica u razvijenim zemljama u koje su migranti želeli da dođu. U prvom redu je došlo do uspona ksenofobije i desnog populizma, ali i radikalizacije lokalnog muslimanskog stanovništva, uglavnom arapskog porekla, koje već više generacija živi u evropskim zemljama, a koje je nezadovoljno svojom ekonomskom i političkom pozicijom u ovim zemljama, kao i odnosom Zapada prema njihovim matičnim zemljama.

Navedeni problemi nameću sledeća važna pitanja.

- Da li liberalan demokratski sistem tone u nedemokratiju ne samo zbog nepovoljnih političkih kretanja u zemljama tzv. „nove

demokratije“, već i zbog sličnih primera i u naprednim demokratijama uključujući i SAD?

- Da li liberalan demokratski sistem ima alternativu u nedemokratskom režimu polu ili potpuno autoritarnih sistema koji prihvataju ekonomski neoliberalizam i globalizaciju u ekonomskoj sferi ali bez prihvatanja demokratskih institucija, vrednosti i politika i da li odgovor na ovo pitanje zavisi isključivo od ekonomskih rezultata, ali i zadovoljstva i poboljšanja ekonomske pozicije građana?
- Da li je moguća „miroljubiva koegzistencija“ dva sistema u okviru globalizovanog sveta – da li je za to ključna odluka svetskog „liberalnog“ hegemonu (SAD-a) ili će on na to biti primoran ekonomskim usponom nedemokratskih rivala koji su u svoje autoritarne sisteme ipak inkorporirali liberalne ekonomske principe u okviru državnog kapitalizma iskoristivši liberalni trgovinski sistem u svoju korist i to pod okriljem globalizacije?
- Da li su zbog toga s pravom nezadovoljni građani razvijenih demokratija i da li je njihovo nezadovoljstvo s pravom usmereno na procese globalizacije koje označavaju odgovornim za svoju nezadovoljavajuću poziciju?
- Kakva je perspektiva globalizacije ukoliko bi došlo do jasne političke polarizacije sveta i da li bi to značilo njen kraj u formi kako je poznajemo od 1980-ih kada je i prvi put uveden ovaj pojam?

Ova će pitanja u radu biti razmotrena u kontekstu šokova koji su u XXI veku pogodili globalnu ekonomiju, podstičući antiglobalističke pokrete, kao i procese deglobalizacije. Svaki od tih šokova je dodatno doprineo daljem dovođenju u pitanje budućnosti globalizacije, kao i međunarodnog liberalnog poretka.

3. ŠOKOVI U PRVIM DECENIJAMA XXI VEKA, PROCESI DEGLOBALIZACIJE I ANTIGLOBALIZAM

Dok su se u poslednjim decenijama XX veka kao protivnici globalizacije uglavnom isticali građani mnogih zemalja u razvoju koji su činili značajan deo svetske populacije koji je, međutim, raspolagao manjim delom svetskog dohotka i bogatstva, u poslednje dve decenije su im se pridružili i građani

razvijenih ekonomija i to uglavnom srednja klasa i siromašni. Razlozi njihovog nezadovoljstva su posve različiti, ali im je zajednička tvrdnja da je upravo globalizacija razlog njihove loše ekonomske pozicije i bezperspektivnosti.

Ipak, dok se nezadovoljstvo nerazvijenih i siromašnih zemalja i njihovih građana može i prirodno očekivati i lako objasniti činjenicom da je globalizacija doprinela da se dalje nastavi sa eksploatacijom ljudskih i prirodnih resursa od strane bogatih zemalja, u prošlosti kolonijalizatora ovih područja, dotle je bilo neočekivano da će i u naprednim, razvijenim ekonomijama nezadovoljstvo globalizacijom rasti. Posebno je to neočekivano ako se zna da su pravila na kojima globalizacija počiva utvrdili upravo bogati, odnosno Zapadne zemlje na čelu sa SAD-om kao liberalnim hegemonom. To je i nametnulo tvrdnju koju je Stglic analizirajući procese i probleme koje je globalizacija donela, formulisao kroz stav da: „nije sve kako treba u razvijenim zemljama“⁷ (Stiglic, 2018).

Bez obzira na unutrašnju dinamiku uspona globalizacije u proteklih gotovo pet decenija koja neminovno podrazumeva i određene probleme nezadovoljstvu širih slojeva stanovništva u razvijenim demokratskim zemljama doprineli su šokovi koji su delovali tokom XXI veka, a koji su intenzivirali ekonomske probleme sa kojima su se suočavali.

3.1. VELIKA EKONOMSKA RECESIJA (2007-09) I POSLEDICE

Procesi deglobalizacije prisutni su još od Velike recesije (2007-09) koja se može smatrati i prvim značajnijim šokom u XXI veku. Nakon nje je došlo do uspona antiglobalizma tokom druge decenije XXI veka tokom koje je beležen slabiji ekonomski rast, ali i jače protivurečnosti raspodele dohotka i bogatstva i nezadovoljstva srednje klase i siromašnih u razvijenim ekonomijama.

Velika ekonomska recesija (2007-09) po svom intenzitetu, karakteru i dinamici bila je najveća recesija, nakon Velike Depresije iz 1930-ih. Mnoge je podsetila na Veliku Depresiju i na činjenicu da značajne i globalne recesije nisu stvar ekonomske istorije već su imanentne kapitalizmu. To podsećanje na Veliku Depresiju nije bilo bez razloga. Imala je globalan karakter, uključila je finansijsku krizu koja se proširila na realan sektor, pogodila je značajno

⁷ Stiglic (2018), str. 15.

finansijski sektor, uključujući sektor banaka. Imala je globalni karakter i karakterisao ju je pad globalne agregatne tražnje, te je u tom smislu bila standardna recesija koja nije bila praćena inflacijom, kao one iz 1970-ih. Ono što je možda i najvažnije, drastično je pogodila stanovništvo i to najpre kao kriza hipotekarnih kredita u kojoj su mnogi ostali bez svojih domova, zatim kroz finansijsku krizu i konačno kroz gubitak poslova i značajan rast nezaposlenosti u razvijenim ekonomijama (SAD i EU)⁸.

Velika ekonomska recesija (2007-09) je u pitanje dovela i sam neoliberalni koncept vođenja ekonomske politike i njene ispravnosti u obezbeđenju ekonomskog rasta, prosperiteta i boljeg života građana. Po prvi put, nakon što su 1980-ih poredili u makroekonomskoj teoriji, ali i u vođenju ekonomske politike, makroekonomisti slobodnog tržišta, ili radikalni anti-kejnzijanci, Velika recesija je vratila tzv. praktične kejnzijance na scenu. Naime, moralo je da dođe do promene u načinu vođenja ekonomske politike. Nakon višedecenijskog uverenja da će slobodno tržište i deregulacija, uz nemešanje države monetarnom i fiskalnom politikom, biti dovoljni uslovi za ekonomski rast, ono više nije bilo održivo. Akademeski ekonomisti su se vratili Kejnsovoj *Opštoj teoriji zaposlenosti, kamate i novca* (1936), koja je dugo bila u drugom planu, a sve u pokušaju da objasne izvore globalne recesije i eventualne načine za njeno prevazilaženje. Post-kejnzijanske teorije finansijskih i ekonomskih kriza takođe su reafirmisane, a najznačajnije promene je pretrpela ekonomska politika. To je bila posledica velikog straha da će Velika ekonomska recesija prerasti u novu veliku depresiju, možda i jaču od one iz 1930-ih, a što se na svaki način moralo izbeći.

Ekonomska politika se tokom Velike ekonomske recesije (2007-09) promenila i vođena je kao kejnzijanska politika borbe protiv recesije i to značajnim fiskalnim stimulisanjem agregatne tražnje na globalnom nivou, uz ekspanzivnu monetarnu politiku. Nakon decenija u kojima se kao cilj ekonomske politike neprikosnoveno navodila isključivo stabilnost cena, pažnja je preusmerena na rešavanje visoke nezaposlenosti. Obimni paketi fiskalnog stimulansa trebalo je da recesiju ublaže i skrate njeno trajanje. Čak je i Međunarodni monetarni fond, kao jedna od najkonzervativnijih međunarodnih institucija, promovisao politiku fiskalne ekspanzije u svim ekonomijama čije javne finansije u srednjem roku to mogu da podnesu.

⁸ Prašćević (2012), str. 47.

I zaista su paketi fiskalnih stimulansa bili ogromni i doveli su do značajnog rasta budžetskih deficita i javnog duga u mnogim ekonomijama.⁹

Velika ekonomska recesija je relativno brzo prevaziđena (već 2009. godine u SAD-u), ali je otpočela decenija u kojoj su bile veoma očigledne ekonomske, političke i društvene posledice recesije. U ekonomskoj sferi, problem nezaposlenosti je ostao dugo prisutan, slab ekonomski oporavak i stalna pretnja da će se ponovo ući u recesiju, opterećivale su delovanje kreatora ekonomske politike. Sa pragmatičnog kejnzijanizma mnoge zemlje su se vratile na klasičarski pristup vođenju ekonomske politike, naročito ekonomije koje su se suočile sa krizom suverenog duga u kojima su se sprovodile mere fiskalne štednje („austerity measures“). Politika fiskalne konsolidacije dodatno je ograničila ekonomski oporavak, dodatno podstičući nezaposlenost i smanjenje investicija na globalnom nivou. Lična potrošnja domaćinstava nikako nije uspevala da se oporavi i da snažnije podstakne ekonomsku aktivnost. Mnoge ekonomije su iskusile dvostruku recesiju (engl. *double-dip recession*).

Pored promena u svakodnevnom vođenju ekonomske politike, Velika ekonomska recesija i njene posledice tokom decenije ekonomske stagnacije, podstakli su i konceptualne promene u pristupu i viziji ekonomske politike, a naročito mesta i uloge države u ekonomiji, kao i u pristupu procesima globalizacije. Te promene su zapravo reafirmisale debatu između dva pristupa ekonomskoj politici i ulozi države na nacionalnom i globalnom nivou: liberalnog i merkantilističkog¹⁰. Ova je debata na značaju dobila i činjenicom da je Velika ekonomska recesija (2007-09) imala gotovo zanemarljiv uticaj na Kinu, koja je nastavila tokom druge decenije XXI veka sa visokim stopama ekonomskog rasta. Uticaj Velike recesije na kinesku privredu postojao je preko smanjenja globalne agregatne tražnje koje je uticalo na nešto niže stope rasta tokom trajanja recesije.

Činjenica je da Kina nije usvojila „američki“ ekonomski model, a još manje političku demokratiju, koju su SAD „izvezle“ u mnoge nerazvijene zemlje sveta. Upravo suprotno, Kina na unutrašnjem planu i dalje ima jednopartijski, autoritarni sistem pod vođstvom Komunističke partije, ali na svetskom tržištu nastupa na neoliberalnim principima, gde iza kineskih

⁹ Isto, str. 76.

¹⁰ Rodrik (2013), str.1.

kompanija i investitora stoji kineska država. Kineski model rasta je specifičan model sa značajnom državnom intervencijom u formi neomerkantilističke politike podrške domaćim ekonomskim subjektima da posluju na globalizovanim tržištima. Zbog toga se nametnulo pitanje da li je taj model uspješni od onog koji je promovisala najliberalizovanija i najglobalizovanija ekonomija slobodnog tržišta, odnosno američka ekonomija. Kina je tako optužena da koristi i zloupotrebljava sve pogodnosti koje međunarodni liberalni poredak i globalizacija pružaju za ubrzani razvoj, ali da sama koristeći specifičan neomerkantilistički model ograničava druge u globalizovanom svetu da napreduju. S obzorem da su ključni kreator i pokrovitelj globalizacije SAD, ne čudi što su se upravo u SAD-u podigle političke snage koje su u pitanje dovele američku ekonomsku politiku, a još više američki pristup globalizaciji. Mnogo kritike je upućeno modelu globalizacije koji se činilo da više koristi donosi nerazvijenima i siromašnima, nego svetom ekonomskom i vojnom lideru. Tako je antiglobalizam postao značajan u SAD-u, šireći se i na druge razvijene zemlje, prvenstveno EU.

Kontekst antiglobalizma u razvijenom svetu tokom druge i treće decenije XXI veka je veoma važan. Nisu to više bili borci za univerzalna prava ljudi, niti borci za prava siromašnih u nerazvijenim delovima sveta, već su to postali „obični“ ljudi, radnička klasa i srednja klasa razvijenih zemalja. Oni su se suočili sa pogoršanjem svog životnog standarda uz povećanu nejednakost u raspodeli koja je dovela do naročito pogoršane pozicije srednje klase i rasta broja siromašnih. Beležilo se i pogoršanje drugih pokazatelja kao što su dužina životnog veka, zdravstveno stanje, stopa smrtnosti, druge socijalne deformacije, ali i povećana rasna netrpeljivost.

Rast nezadovoljstva i bezperspektivnosti kod prosečnih građana razvijenih zemalja dovelo je da oni traže krivce za svoju nezavidnu poziciju. Te krivce pronalaze u samom sistemu – ekonomskom i političkom. Krivicu svaljuju na svoju ekonomsku i političku elitu koje dobro koriste globalni ekonomski sistem za poboljšanje sopstvene pozicije, ali se neodgovorno odnose prema zahtevima svojih građana. Tako rastu antiglobalistički pokreti, kao i antisitemske političke snage u razvijenim Zapadnim zemljama, ne čelu sa SAD-om. Počinje period političkih populista čija se kritika primarno usmerena na samu globalizaciju, ekonomsku i političku elitu na nacionalnom nivou, ali i na druge države koje se koristeći protekcionizam razvijaju na račun liberalne politike koju vode najrazvijeniji. Krivci se vide i u imigrantima koji

se javljaju na strani ponude jeftine radne snage, kao i u fleksibilnosti tržišta rada koja dovodi do pada radničkih nadnica i pogoršanja pozicije domaćih radnika u odnosu na one u nerazvijenim ekonomijama. Tako dolazi do rasta ekonomskog nacionalizma koji potkopava temelje globalizacije.

Dok radnička i srednja klasa u SAD-u gubi svoje pozicije, dotle ona postaje značajnija u zemljama u razvoju, koje nemaju ni tradiciju, niti sadašnjost liberalne demokratske prakse. Mali procenat najbogatijih ima ekonomske koristi, predstavljajući dobitnike od globalizacije i to ne samo u razvijenim, već i u manje razvijenim zemljama. Posebno je važno istaći rast i poboljšanje srednje klase u Kini i Indiji, kao i izlazak iz siromaštva stotina miliona ljudi u ekonomijama sa nastajućim tržištima. To dovodi do formiranja nove srednje klase na globalnom nivou, dok ona u razvijenim ekonomijama gubi na svojim pozicijama. To neminovno stvara ekonomske i političke tenzije i probleme za koje političke partije, uglavnom, nemaju rešenje. Tome treba dodati i činjenicu da je uspon neoliberalnog ekonomskog i političkog projekta u razvijenim ekonomijama još od 1980-ih godina doveo da promena u političkoj strukturi u smislu smanjenja uloge i značaja levičarskih partija. One su se vremenom u mnogo većoj meri okrenule zaštititi nekih manjinskih prava, ili univerzalnih prava, gubeći vizuru zaštite pozicije siromašnih ili radničke klase, koju su imale u prethodnim periodima. To je otvorilo velika vrata desnim populistima da ponude brza i efikasna rešenja čija su okosnica ekonomski nacionalizam, antiglobalizam i smanjenje značaja tržišnih i liberalnih institucija.

Mnogi istraživači su predviđali da će se nakon Velike ekonomske recesije koja je uzdrmala poverenje u ekonomski system liberalnog kapitalizma doći i do gubitka poverenja u politički sistem i u institucije. Upravo se to tokom druge decenije XXI veka i dogodilo. To je još jednom pokrenulo istraživanja Velike recesije i mogućeg poređenja sa Velikom Depresijom, čije su političke posledice zaista bile dramatične. Poznati ekonomista Čarls Kildnbergen je istražujući Veliku depresiju u svojoj čuvenoj knjizi *Svet u depresiji – od 1929. do 1933*, kao jedan od važnih faktora te krize označio tadašnje nepostojanje hegemonu kao jedne dominantne ekonomske sile koja bi bila sposobna da stabilizuje funkcionisanje međunarodnog sistema¹¹. Tokom 1930-ih, Velika Britanija više nije bila dovoljno snažna da se postavi

¹¹ Kindlberger (2021), str. 15.

kao globalni hegemon, a SAD nisu shvatale potrebu za takvim delovanjem. Tome treba dodati i da nisu imale dovoljno znanja da kao hegemon tada deluju. Današnja situacija, je svakako drugačija od one tokom 1930-ih, ali se s pravom može postaviti pitanje da li su problemi sa kojima se današnji liberalni hegemon suočava takvi da ga onemogućavaju da deluje u svojoj stabilizirajućoj ulozi na globalnom nivou, kao i da li pretnja njegovoj hegemoniji izaziva politiku koja destabilizuje globalni sistem, kako bi se hegemonija održala po svaku cenu. Zbog toga su toliko važna dešavanja u ekonomskoj, a još više u političkoj sferi SAD-a.

Upravo je glavni protagonista antiglobalističkih procesa u drugoj deceniji bio američki predsednik Donald Tramp koji je iskoristio nezadovoljstvo dela američkih birača ekonomskom pozicijom da dovede u pitanje globalni ekonomski poredak i promoviše protekcionizam, slabeći globalne institucije. On se zalagao za promenu koncepta i pristupa globalizaciji u smeru prihvatanja većeg učešća države i tzv. neomerkantilističkog, umesto liberalnog pristupa. To je opravdavano ugledanjem na model koji primenjuje Kina i koji se pokazao kao superioran. Istovremeno je upravo Kina označena kao najznačajni neprijatelj i povučeno je niz koraka u pravcu ekonomske i političke konfrontacije sa Kinom. Međutim, neomerkantilistička politika okretanja isključivo sopstvenim interesima nije podrazumevala samo konfrontaciju sa Kinom već i sa saveznicima SAD-a, kao što su EU, Japan ili Kanada, dok se ukazivalo i na smanjen interes za američko vođstvo u NATO savezu, a SAD su unilateralno izašle iz nekih važnih međunarodnih sporazuma. Tokom mandata Trampa i sprovođenja njegove politike („trampizma“) SAD su od pobornika i ključnog zaštitnika globalizacije postale jedan od ključnih kritičara i protivnika globalizma.

Ekonomska politika Kine predstavljala je najeksplicitniji primer neomerkantilističkog modela koji bi se mogao uzeti kao ključni izvor brzog ekonomskog razvoja Kine. Trampova politika je smatrala da se na ovaj model treba ugledati i da ga u što većoj meri treba primeniti. Savremeni merkantilizam ili neomerkantilizam uključuje sledeće važne elemente:

1. Specifičan korporativni pristup saradnji između države i privatnog biznisa u cilju ispunjavanja zajedničkih ciljeva – nacionalne moći i ekonomskog rasta;
2. “Merkantilistički model” – primenjen u mnogim azijskim zemljama u kome centralno mesto zauzima proizvođač, a ne potrošač;

3. Poboljšanje proizvodne strukture nacionalne privrede primenom mera koje se odnose na međunarodne ekonomske politike – protekcionizam u međunarodnoj trgovini, određena politika deviznog kursa koji se održava na podcenjenom nivou;
4. Međunarodna trgovina kao oblast u kojoj se zemlje bore za ekonomsku pobedu i sticanje ekonomske koristi;
5. Postojanje trgovinskih deficita predstavlja znak ekonomske slabosti nacionalne privrede, tesno povezane sa drugim ekonomskim problemima kao što je visoka nezaposlenost, posebno industrijskih radnika zbog smanjenja broja radnih mesta u proizvodnji i sporim privrednim rastom;
6. Zahtev za ostvarivanje značajnog trgovinskog suficita, za razliku od liberalnog pristupa prema kome bi uvoz mogao pomoći trgovini i ekonomskom razvoju (države prema neomerkantilizmu treba da zaštite domaća tržišta, subvencionišu svoje industrije i ponovo pregovaraju o trgovinskim sporazumima u svoju korist).

Mere Trampove politike koje su se ugledale na neomerkantilizam uključivale su sledeće:

1. korporativni pristup u vođenju politike, uključujući i ekonomsku politiku – intenzivna saradnja američkog biznisa i američke države;
2. otvaranje radnih mesta za američke radnike, unapređenje nacionalne konkurentnosti i američki ekonomski rast;
3. pomaganje američkim kompanijama da svoju proizvodnju zadrže u SAD-u (izricanje ekonomskih penala onima koji svoju proizvodnju presele u inostranstvo);
4. afirmisanje spoljnotrgovinske politike što uključuje ponovno pregovaranje o trgovinskim sporazumima i to u američku korist, uvođenjem većih carina, ili uvoznih ograničenja, time bi se obezbedila opsežna odbrana od jeftinog uvoza u SAD;
5. zalaganje za slobodnu trgovinu, ali koja bi trebalo da bude „fer prema SAD“.

Primena ovih mera je međutim dala mešovite rezultate, ali je svakako predstavljala značajan udarac za procese globalizacije. Međutim, Trampova politika nije bila jedini faktor antiglobalističkih porcesa, političke snage i politički procesi i u drugim zemljama (razvijenim, ali i post-tranzicionim)

takođe su bili značajni (Bregzit i uspon stabilokrata u post-tranzicionim zemljama). Uočen je porats ekonomskog nacionalizma, desnih ekstremnih ideja i kritike liberalizma. Postoje istraživanja koja direktno povezuju rezultate na izborima u evropskim zemljama sa stepenom izloženosti određene lokalne zajednice konkurenciji iz Kine, dokazujući da se u ovim zajednicama vidno povećava podrška nacionalizmu i političkoj desnici. Situaciju su dodatno zakomplikovali i novi šokovi koji su na globalnom nivou delovali.

3.2. ŠOK PANDEMIJE COVID-19 I POSLEDICE

Novi šok globalna ekonomija, a time i globalizacija doživele su otpočinajanjem pandemije COVID-19 početkom 2020. godine. I to ne samo zbog objektivnih razloga uticaja na globalnu proizvodnju, snabdevanje i trgovinu, već i zbog novog uspona anti-sistemskih snaga i pokreta koji su za ekonomske teškoće okrivili globalizaciju, kao i međunarodni liberalni poredak.

Već početkom 2020. godine procene globalnih ekonomskih kretanja za 2020. i 2021. ukazivale su se na ograničenja koja su pretila da se globalni ekonomski rast ponovo uspori. Među njima su svakako trgovinska ograničenja i rizici vezani za mogućnost intenziviranja trgovinskog rata između značajnih globalnih igrača (SAD, Kina, Rusija, EU). Bio je već prisutan pad u obimu svetske trgovine, što ima negativne posledice po investicije, a time i po proizvodnju, privredni rast i razvoj. Zatim, rizici i neizvesnosti vezani za ekonomsku politiku, kao i značajne geo-političke tenzije i regionalne probleme i sukobe. U takvim uslovima svet i čovečanstvo su se suočili sa novim šokom kakav je bilo širenje novog, nepoznatog, a smrtonosnog virusa – SARS-Cov-2.¹²

Bio je to egzogeni šok koji je pogodio pojedinačne ekonomije, odnosno svetsku ekonomiju, a čiji se intenzitet i trajanje delovanja nije moglo predvideti. U prvo vreme, tokom prolećnih meseci, vlade širom sveta nisu shvatale složenost situacije, dok bolest nije počela da se nezadrživo širi, izazivajući značajne ljudske gubitke. Širenje bolesti se brzo pretvorilo u zdravstvanu krizu, jer zdravstveni sistemi u pojedinačnim zemljama nisu mogli da odgovore novim potrebama koje je generisala pandemija COVID-19. Vlade

¹² Prašćević (2020), str.43.

širog sveta su ubrzo pristupile drastičnim merama zatvaranja stanovništva u karantine, kao i zatvaranja svojih granica, kako bi fizički ograničili mogućnost širenja bolesti.

Već na početku pandemije bilo je jasno da je ekonomska recesija na globalnom nivou neizbežna, kao i da će ona biti atipična, s obzirom da joj je okidač jedinstven u modernoj istoriji – pojava zaraze. U opširnoj literaturi o ekonomskim recesijama, makar o onim u bližoj prošlosti, uglavnom se fokusiraju ekonomski faktori, a naročito – monetarni i finansijski, kao odlučujući za otpočinjanje krize. Od neekonomskih uzroka obično se analiziraju politička nestabilnost i ratni sukobi, ali ne i zdravstveni faktori. Zbog specifičnosti faktora koji je uslovio recesiju bilo je jasno da mnogo toga zavisi od medicinskih faktora – ponašanja samog virusa, njegovog eventualnog slabljenja, ili od pronalaska efikasne i delotvorne vakcine, kao i od brzine imunizacije populacije, a malo zavisi od odluka kreatora politike. Međutim, vlade širom sveta su morale da brzo reaguju da pomognu privredi i stanovništvu u prevazilaženju posledica korone.

Veliki paketi državne pomoći privredi i stanovništvu u većini zemalja koji su preduzeti već u leto 2020. godine, među kojima prednjače najrazvijenije zemlje, trebalo je da onemoguće pojavu ekonomske krize koja bi ličila na Veliku Depresiju iz 30-tih godina XX veka. Bilo je neophodno podsticanje ekonomske aktivnosti, što se u slučaju postojanja pandemije kosilo sa preporukama zdravstvene struke, a prema kojima je neophodno smanjenje kontakata, socijalno distanciranje, pa i mere karantina i zatvaranja (odnosno „zaključavanja“). Ova recesija i jeste bila posledica tzv. „velikog zaključavanja“ stanovništva, kada preduzeća i fabrike prestaju sa radom, a ekonomska aktivnost se smanjuje. Zbog toga se ova recesija često nazivala i *recesija „Velikog zaključavanja“* (engl. „The Great Lockdown Recession“). S druge strane, efekti mera ekonomske politike zavisili su i od toga da li se može sprovesti ublažavanje mera zaštite od epidemije, tačnije „otključavanje“ privrede i stanovništva, a to je opet zavisilo od medicinskih faktora i uslova.

Vrlo brzo su se vlasti širom sveta našle pred teškim izborom: spasavanje ljudskih života ili spasavanje ekonomije. Zemlje koje su imale neoliberalan pristup prema COVID-19 pandemiji imale su i liberalniji pristup epidemiološkim merama koji je podrazumevao manja ograničenja. To se često poklapalo i sa stepenom siromaštva ovih zemalja. Bogatije zemlje, naročito EU mogle su sebi da priušte primenu značajnijih epidemioloških

mera, koje su izazvale velike ekonomske troškove, ali su spasavale živote njihovog stanovništva.¹³

Mere ekonomske politike su bile usmerene u većini ekonomija na oporavak agregatne tražnje, kao i na pomoć ranjivim subjektima – pojedincima, domaćinstvima, privrednim subjektima – preduzećima i preduzetnicima ili čitavim privrednim granama (turizam, saobraćaj). Veliki problem se naravno ticao i održanja likvidnosti u privredi, kao i održavanja stabilnosti finansijskog sistema. U tom smislu reagovala je i monetarna politika. Od rezultata primenjenih mera delimično je zavisilo koliko će dugo recesija trajati i koliko će biti oštra, odnosno da li će prerasti u društvenu krizu koja bi mogla da izazove veće konflikte i sukobe. I pored obimnih fiskalnih stimulacija tokom 2020. godine, koje su bile praćene i značajnom monetarnom ekspanzijom i promocijom tzv. „helihopterskog novca“, svet je bio u dubokoj recesiji. Pokazaće se tek kasnije, kada se pandemija bude stižavala, kakve su sve posledice nastale po makroekonomska kretanja zbog primene često i nepromišljenih paketa pomoći stanovništvu i privredi.

Izvesno olakšanje došlo je početkom 2021. godine, sa pojavom prvih varijanti vaccine protiv COVID-19. Ipak, trebalo je da prođe još skoro dve i po godine da bi Svetska zdravstvena organizacija tek krajem proleća 2023. smanjila nivo opasnosti od pandemije korona virusa. Tokom tog perioda ekonomije pojedinačnih zemalja, kao i globalna ekonomija prošle su kroz izrazito loš period, suočavajući se nakon pada ekonomske aktivnosti u prvim fazama pandemije, sa postepenim oporavkom, ali i sa frikcijama na tržištima i rastućom inflacijom.

Kada danas analiziramo pred kakva je iskušenja pandemija stavila kreatoru ekonomske politike širom sveta i kakve je izazove generisala za globalnu ekonomiju, jasno je da su se oni tokom pandemije menjali i da su zavisili od specifičnih uslova na koje se malo moglo uticati racionalnim odlukama vlasti. U svakom slučaju, pandemija je u pitanje devla globalizaciju, naročito u svojoj prvoj fazi. U toj fazi je do izražaja došao manjak solidarnosti između zemalja, kao i isključiva orijentisanost na rešavanje sopstvenih ekonomskih i društvenih problema. Bio je prisutan gotovo u potpunosti nedostatak koordinacije između zemalja u zdravstvenom odgovoru na širenje bolesti. Globalni lanci proizvodnje, snabdevanja, trgovine prtpreli su najveći udar

¹³ Prašćević (2021 a), str. 57.

u prvim fazama pandemije. Pandemija je izazvala negativan šok i na strani agregatne tražnje, jer je ljudima širom sveta bilo ograničeno kretanje, usled karantina, ali i na strani agregatne ponude koja se smanjila zbog teškoća u procesu proizvodnje (nedostatka, sirovina, poluproizvoda, pojedinih delova i sl.) takođe zbog zatvaranja proizvodnih pogona u pojedinim zemljama, kao i čitavih regiona i zemalja, usled poštovanja epidemioloških mera.

Globalizaciji su nametnuti izazovi koje je trebalo prevazići. Zbog problema koji su izazvani povezanošću u proizvodnom lancu ekonomskih subjekata na udaljenim lokacijama, sve češće se ukazivalo na potrebu da se lanci proizvodnje ograniče ipak na geografski bliska područja. Zatim, pandemija je pokazala značaj zdravstvene zaštite i proizvodnje lekova, medicinske opreme i sredstava kao odlučujućih za nacionalnu sigurnost. Monege evropske zemlje su se suočile sa problemom nedostatka lekova ili zaštitnih maski koje se proizvode uglavnom u Aziji, prvenstveno Kini. To je nametnulo zahtev da se sa više pažnje pristupi farmaceutskoj industriji.

Pored navedenih direktnih uticaja na procese globalizacije, efekti pandemije COVID-19 su bili i indirektni, a proizašli su iz nepovoljnih makroekonomskih kretanja. Naime, nakon oporavka privredne aktivnosti tokom 2021. godine koja se dugovala vakcinaciji i postenom slabljenju samog virusa, do izražaja su došle tržišne frikcije i neusklađenost oporavljene agregatne tražnje sa još nedovoljnom agregatnom ponudom. Posebne neusklađenosti nastale su na tržištima energenata, na kojima su najpre cene značajno opale, tokom prvih faza pandemije, da bi kasnije ove cene značajno porasle. Kombinacija implementacije velikih paketa državne pomoći, fiskalne i monetarne ekspanzije, zajedno sa rastom cena energenata, doveli su do rastuće inflacije na globalnom nivou. Rastuća inflacija se pojavila u 2021. godini, nakon gotovo četiri decenije cenovne stabilnosti u razvijenim ekonomijama. Očekivalo se da ona bude prevaziđena tokom 2022. godine tokom koje bi se pandemija COVID-19 prevazišla, a tržišta uskladila, uključujući i tržišta energenata (nafte i gasa). Međutim, to je sprečeno, prvenstveno delovanjem novog šoka u formi velikog ratnog sukoba u Ukrajini koji je otpočeo 24.02.2022. bez jasnih ciljeva i izgleda za brzo okončanje.

3.3. RAT U UKRAJINI I POSLEDICE

Geopolitički problemi su danas ključni izazovi pred kojima se globalizacija, ali i čitav svet nalazi. To je pre svega posledica delovanja poslednjeg šoka koji je i najjače uzdrmao globalni ekonomski poredak, a koji je otpočeo vojnom intervencijom Rusije u Ukrajini koja se rasplamsala u krvavi rat, koji još uvek traje. Pored ostalih posledica ovaj ratni sukob nametnuo je pitanje samog opstanka međunarodnog liberalnog poretka koji je dominantan od okončanja Hladnog rata.

Vojna intervencija Rusije u Ukrajini je izazvala geopolitičke tenzije, ali i geopolitička pomeranja koja su u pitanje dovela međunarodni politički, pravni i ekonomski poredak (principe na kojima počiva oni poživaju), a koji su rezultat dogova sila pobednica u Drugom svetskom ratu, ali i kraha socijalističkog centralno-planskog sistema i uspona neoliberalnog ekonomskog i političkog projekta koji je bio u osnovi procesa globalizacije.

Neposredno nakon otpočinjanja ratnih sukoba u Ukrajini bilo je moguće je izdvoji sledeće rizike i neizvesnosti¹⁴:

1. neizvesnost oko dužine trajanja sukoba i stvarnih ciljeva konflikta;
2. zavisnost evropskih zemalja od Rusije u oblasti snabdevanja energijama;
3. različite pozicije zemalja EU u političkim i ekonomskim odnosima prema Rusiji koji mogu otežati dogore na nivou EU;
4. kriza hrane na globalnom nivou jer su Rusija i Ukrajina ključni snabdevači važnih poljoprivrednih proizvoda;
5. društvene tenzije između bogatih i siromašnih zbog ekonomskih problema prisutnih i u razvijenim ekonomijama i to: visoke inflacije, nesklada na tržištima, moguće recesije, mogućih političkih turbulencija zbog eventualnog uspona nedemokratskih snaga;
6. nova izbeglička kriza koja izaziva dodatne troškove evropskim ekonomijama;
7. uznemirenja na finansijskim tržištima (mogući su finansijski šokovi) i problem likvidnosti (kako na nivou država, tako i privatnog sektora);
8. pitanje funkcionisanja svetskog poretka (pravnog, bezbednosnog, ekonomskog u domenu globalizacije);

¹⁴ Prašćević (2022), str. 41

9. moguće nepoštovanje međunarodnog pravnog poretka od strane različitih zemalja, mogući regionalni ratovi i sukobi podstaknuti ponašanjem Rusije prema svom susedu, Ukrajini;
10. otpočinjanje nove trke u naoružavanju koje bi imalo posledice i po javne finansije na nacionalnim nivoima, ali i na raspoloživost sredstava za nove mirnodopske investicije.

Rat je izazvao ekonomsko usporavanje i rastuću inflaciju zbog sledećih faktora: 1) političkih izazova, odnosno geopolitičkog konflikta između Istoka i Zapada, 2) ekonomskih izazova u formi inflacije, nedovoljne ponude na tržištima, recesionih pritisaka, 3) krize hrane i 4) krize energenata. Rat ima direktne efekte na ekonomije Ukrajine i Rusije i indirektne uticaje na globalnu ekonomiju. Sa otpočinjanjem intervencije Rusije u Ukrajini, Zapadne zemlje predvođene SAD-om i Evropskom Unijom otpočele su sa primenom ekonomskih, finansijskih i političkih sankcija prema Rusiji. Do sada je uvedeno više paketa obimnih sankcija kojima je trebalo otežati ekonomsku i političku poziciju Rusije, naneti troškove njenoj industriji i smanjiti njene sposobnosti za agresiju.

Može se uočiti uticaj sankcija uvedenih Rusiji na trgovinu, finansije i transport na globalnom nivou.

Uticaj sankcija na globalnom nivou je u nekoliko pravaca i to na:

1. Energetski sektor
2. Poremećaje i prekide u globalnoj proizvodnji i lancima snabdevanja
3. Poremećaje ponude poljoprivrednih proizvoda
4. Poremećaje ponude sirovina
5. Poremećaje robnih i finansijskih tokova sa Rusijom
6. Otežano kretanje ljudi

To sve doprinosi prelivanju efekata rata na globalnom nivou preko: tržišta dobara, svetske trgovine i finansijskih kanala uticaja. Rat u Ukrajini aktuelizovao je temu transformacije globalnog ekonomskog sistema ali i pitanje da li će doći do reglobalizacije ili će se globalna ekonomija podeliti po političkim osnovama demokartije i autokratije.

4. ZAKLJUČAK

Jedan od najznačajnijih procesa koji je pratio uspon neoliberalnog ekonomskog i političkog projekta od 1980-ih bila je intenzivna globalizacija. Ona je u domenu ekonomije omogućila slobodan protok dobara i usluga, slobodnu trgovinu, slobodne migracije ljudi, slobodan protok kapitala i tehnologija, omogućavajući ljudima i korporacijama da sklope poslove sa subjektima u drugim zemljama. Globalizacija je omogućila ekonomski i tehnološki napredak na globalnom nivou, izlazak iz siromaštva miliona ljudi, intenziviranje razvoja nerazvijenih zemalja, intenziviranje saradnje na globalnom nivou u domenu važnih pitanja kao što su: klimatske promene, životna sredina ili zdravstvo. Globalizacija se intenzivirala pod okriljem SAD-a, kao liberalnog hegemonu. Ona je tesno povezana sa međunarodnim liberalnim poretkom u čijem se okrilju razvija. Pored niza prednosti i ekonomskog napretka koje je globalizacija proizvela, vremenom su se otvorila i neka suštinska pitanja. Jedno od njih je i u kojoj je meri ona doprinela poboljšanju relativne pozicije stanovnika određenih zemalja, a naročito naprednih ekonomija. To je dovelo do povećanog nezadovoljstva stanovnika ovih zemalja globalizacijom. Dodatne probleme iznedrili su šokovi koji su tokom XXI veka delovali izazivajući povećanu neizvesnost, nastabilnost i rizike. Među tim šokovima se izdvajaju: Velika ekonomska recesija (2007-09), pandemija COVID-19 i rat u Ukrajini. Ovi su šokovi uticali da pitanja transformacije globalnog ekonomskog sistema, kao i moguće reglobalizacije ili podele globalne ekonomije po političkim osnovama demokracije i autokratije, postanu aktuelna.

REFERENCE

- Harvey, D. (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, OUP, Oxford.
- Jakšić, M., Praščević, A. (2019), *Istorija ekonomije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Kindlberger, Č. (1973), *Svet u depresiji: od 1929. do 1933.*, Laguna, Beograd (prevod na srpski, 2021)
- Paul, T. V. (2021), *Globalization, deglobalization and reglobalization: adapting liberal international order*, *International Affairs*, 97:5, str. 1599-1620

- Praščević, A. (2012), *Ekonomске krize i modeli makroekonomske politike*, Ekonomski fakultet, Beograd.
- Praščević, A. (2020), Challenges for Macroeconomic Stability and Economic Growth of the Western Balkans in the Age of Growing Risks, u Kočović et al. (eds.) *Insurance Market After COVID-19*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 43-59.
- Praščević, A. (2021a), Post-Pandemic Economic Policy Challenges: Between Short-Term Goals and Long-Term Growth Rate, in Kočović et al. (editors), *Contemporary Challenges and Sustainability of the Insurance Industry*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 51-67
- Praščević, A. (2021b), Uticaj ekonomskih recesija na razvoj savremene makroekonomske misli – uticaj ekonomskih recesija u prvim decenijama XXI veka (A. Praščević i N. Fabris (2021), urednici), Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, str. 3-39
- Praščević, A. (2022), Geopolitical Challenges in Post-COVID World as Determinant of Macroeconomic Tendencies, in *Modern Insurance Market – Constraint and Possibilities*, (Kočović, J. et al., editors), Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 39-55.
- Stiglic, Dž. J. (2018), *Globalizacija i njene protivurečnosti – Antiglobalizacija u Trampovoj eri*, MIBA Books, Beograd.
- Rodrik, D. (2013), “The new mercantilist challenge“, [Online] at <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-return-of-mercantilism-by-dani-rodrik> [Accessed 7.07.2023]